

Debrecen, 2019. november 30.

HANG, SZÓ, SZELLEM

19. századi filozófiai konferencia

ABSZTRAKTFÜZET

HANG, SZÓ, SZELLEM

19. századi filozófiai konferencia

PROGRAM- ÉS ABSZTRAKTFÜZET

MTA-DAB Székház, Debrecen

2019. november 30.

Program

2019. november 30.

MTA-DAB Székház, Holló László terem (4032 Debrecen Thomas Mann u. 42.)

10.45 – 11.00 Megnyitó: Valastyán Tamás, a DE Filozófia Intézet igazgatója

11.00 – 12.30 **A nyelv eredetétől a szellem fogalmáig**

11.00 – 11.30 Hankovszky Tamás: *A szabadságot vezető szabadság – A nyelv transzcendentális dedukciója Fichténél*

11.30 – 12.00 Gurka Dezső: *A szellem fogalmának értelmezése Schelling 1805 és 1810 közötti műveiben*

12.00 – 12.30 Balogh Brigitta: *A szellem teste – Nyelv, beszéd és szellem viszonya Hegel és Bergson filozófiájában*

12.30 – 13.30 Szünet

13.30 – 15.00 **Nyelvi- és stíluskérdések a magyar gondolkodástörténetben**

13.30 – 14.00 Mester Béla: *A szavak, a szellem és a józan ész*

14.00 – 14.30 Valastyán Tamás: *Technika és poézis – Adalékok Arany János egyik verssorához*

14.30 – 15.00 Hévízi Ottó: *Mi van az „első rend” előtt? – A metakognitív ellentétstílusok (metastílusok) előtörténetéről*

15.00 – 15.30 Szünet

15.30 – 17.00 **Nyelvelméletek a 19. századi filozófiában**

15.30 – 16.00 Kővári Sarolta: *„A szónyelv hangzó” – Hang és szó Nietzsche korai nyelvfelfogásában*

16.00 – 16.30 Gáspár László Ervin: *A herderi nyelveredet-elmélet tézisei Edward Sapir értelmezésében*

16.30 – 17.00 Tánczos Péter: *Egy recenzió következményei – A nyelviség tematizálása Friedrich Schlegel és Adam Müller „neofita” munkáiban*

17.00 – 17.15 Zárszó

Konferenciánk a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében valósul meg.

Szervező: Tánczos Péter

Szervező intézmények:

Debreceni Akadémiai Bizottság Filozófiai Munkabizottság

Debreceni Egyetem Filozófia Intézet

Absztraktok

Gáspár László Ervin

A herderi nyelveredet-elmélet tézisei Edward Sapir értelmezésében

Amikor az amerikai antropológus-nyelvész, Edward Sapir 1907-ben, huszonhárom évesen megírta Johann Gottfried Herderről szóló értekezését, az indoeurópai nyelvek vizsgálatával már megalapozásra került az összehasonlító nyelvtudomány, színre lépett a strukturalista szemlélet és az általános nyelvészet megteremtője, Ferdinand Saussure és nem utolsósorban küszöbön állt a Frege és Russell nevéhez fűződő nyelvi fordulat is. Éppen ezért nem túlzás azt állítani, hogy a róla szóló értekezés írásakor Herder nézetei már több szempontból is „meghaladottá” váltak, ami viszont még érdekesebbé teszi Sapir korai tanulmányát, hiszen Herder híres pályaművének részletes elemzése és kritikája mellett hangsúlyozza a hozzá kapcsolódó szemléletváltás jelentőségét, s nem utolsósorban az elmélet aktualitására irányítja a figyelmet.

Sapir egyebek mellett az indián nyelvek osztályozása, nyelv és kultúra kölcsönös egymásra hatásának vizsgálata, és a nyelvi relativizmus elméletének kidolgozása miatt vált elismertté. Előadásomban Sapir recenzióját fogom megvizsgálni, valamint antropológiai-nyelvészeti szemléletének herderi összefüggéseire fogok rávilágítani.

Gurka Dezső

A szellem fogalmának értelmezése Schelling 1805 és 1810 közötti műveiben

A német idealizmus keletkezéstörténetének legkorábbi éveit – különösképp Reinhold tanítványi körének önállósodási tendenciáit – részletesen feltárta a konstellációkutatás, ám a történeti rekonstrukció időbeli keretei alig terjedtek túl Fichte *nova methodo* programján, másfelől az egyes filozófusoknak a kriticismushoz, illetve egymás gondolatrendszeréhez való viszonyát sem tette kiemelt vizsgálati szempontjává e kutatási tradíció. Weiss János néhány 2011-ben megjelent tanulmánya ezeknek a konstellációkutatás által mellőzött aspektusoknak a továbbgondolásával hajtott végre egy olyan korrekciót, amelynek kapcsán a német idealizmus tágabb időkereteit fogalomtörténeti szempontból – a Kant, Schelling és Hegel filozófiája közötti kapcsolódási pontok felvázolásával – interpretálta. Weiss Schelling gondolati törekvéseit a kanti ész fogalmának kiterjesztéseként értékelte, opozícióba állítva mindezzel a szellem fogalmának hegeli dominanciáját. Schelling filozófiájában ugyanakkor a müncheni korszakának elejétől egyre erőteljesebb szerepet kapott a szellem fogalma. Előadásomban arra keresek választ, hogy Schelling a *Szabadságíratban*, illetve a *Stuttgarti magánelőadásokban* milyen jelentésben használta, illetve milyen kontextusba állította a szóban forgó fogalmat. A szellem-fogalom rekontextualizása során a *Stuttgarti magánelőadások* közvetlen gondolati előzményének tekintem a szakirodalom által jobbára periférikus írásként kezelt *Clarát*. A szellem fogalma – a természet folytonosan modulálódó terminusához hasonlóan – Schelling későbbi periódusaiban új megvilágításba került, ám az 1811-ben kezdődő *Weltalter*-korszaknak is perszeveráló hatáseleme maradt.

Hankovszky Tamás

A szabadságot vezető szabadság – A nyelv transzcendentális dedukciója Fichténél

A nyelv eredetéről a korábbi évtizedekben folytatott vitát Fichte úgy próbálta meghaladni, hogy a szembenálló álláspontokat egyetlen elméletébe integrálta. A nyelv isteni adományként, illetve emberi konstrukcióként való bemutatása mégis alárendelt jelentőségű maradt nála a harmadik elméletrészhöz képest, amelyet merőben új formában dolgozott ki. Eszerint a nyelv velünk született, pontosabban a nyelv a transzcendentális lehetőségi feltétele annak, hogy emberek lehessünk. E gondolat kifejtése a nyelv transzcendentális dedukciójával azonos, és *A természetjog alapja a tudománytan elvei szerint* híres interszubjektívitas-elméletének egy ritkán elemzett aspektusát tárja fel. Az *Aufforderung* ugyanis, amelyet egy másik eszes lény intéz hozzánk, mindig jelek közlése, tág értelemben vett nyelv révén valósul meg, így a jelben mint olyanban két szabadság, a felszólító és a felszólított szabadsága találkozik egymással. Előadásomban felvázolom a nyelv eredetének háromkomponensű elméletét, és arra a kérdésre keresem a választ, hogyan válik Fichténél a nyelv az interszubjektívitas döntő tényezőjévé, hogyan valósul meg a jelben „a szabadság szabadság általi vezetése”.

Hévizi Ottó

Mi van az „első rend” előtt? – A metakognitív ellenpontstílusok (metastílusok) előtörténetéről

Amennyiben a konferencia címében szereplő három fogalmat (hang, szó, szellem) haladványként olvassuk, úgy ez egyfajta genealógiát mutat: hangból szó, szóból szellem. A szellem genealógiája természetesen többféle lehet: történelmi, szociokulturális, pszichológiai stb. Előadásom a szellem lehetséges születési módjai közül a teoretizálási genealógiára kíváncsi, amelyet Zalai Béla a 20. század elején a rendszeralkotások, gondolati irányvételek „első rendjének” hív. Zalai felfogását elemezve előadásom két kérdést vizsgál egy mai téma, az ún. metastílusok összefüggésében. Egyrészt arra szeretne választ kapni, hogy (Richard Swedberg distinkciójával élve) a teoretizálás többnyire látens folyamata hogyan ad preferált irányt bizonyos teóriák megalkotásának. Másrészt azt szeretné bemutatni, hogy Zalai felfogása (mindenekelőtt a *Perszeverancia*-tanulmányban) hogyan kötődik a metastílusok 19. századi előzményeihez.

Kővári Sarolta

„*A szónyelv hangzó*” – *Hang és szó Nietzsche korai nyelvfelfogásában*

A bázeli korszak kezdetéről származó 2[10]-es feljegyzésben és a nem sokkal később keletkezett *A dionüszoszi világnézet* című írásban Nietzsche a *kimondott* szónak, vagyis a nyelv hangzó oldalának a világ lényegét visszaadni képes zenéhez közelítő kifejezőerőt tulajdonít. Nietzschét ezekben a szövegekben a beszédhang zenei tulajdonságai érdeklik. Elmélete részben Schopenhauer, rajta keresztül pedig a korabeli zeneesztétikák (Tieck, Wackenroder, E. T. A. Hoffmann) hatását tükrözi, részben pedig Wagnerre megy vissza.

Néhány évvel később *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* című írásában a hang már nem a zenével összefüggésben, hanem a nyelv keletkezését bemutató modell egyik elemeként jelenik meg, a szóval gyakorlatilag szinonimként. Nietzsche most nem is ugyanazzal a kifejezéssel él, mint a korábbi szövegekben: azokban „Ton”-ról, zenei hangról, itt „Laut”-ról, általában vett hangról beszél. Ezzel a 19. század egy másik, nyelvfilozófiai hagyományát idézi fel, amely szerint a nyelv kezdetét jelentő hang lényegileg járul hozzá az emberi gondolkodás fejlődéséhez. Ennek a Herderig visszavezethető felfogásnak a forrása Nietzschénél Gustav Gerber *Die Sprache als Kunst* című műve.

Előadásomban szeretném Nietzsche szövegeit azoknak a hagyományoknak a kontextusában elemezni, amelyeknek ezek a szövegek a folytatói, ezenkívül a bázeli korszak írásai kapcsán szeretném zeneesztétika és nyelvelmélet viszonyát is megvilágítani, és *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* kapcsán a szó és a hang azonosításának következményeit tisztázni.

Mester Béla

A szavak, a szellem és a józan ész

Tervezett előadásomban a reformkornak és a neoabszolutizmus korának magyar filozófiai gondolkodásából a valóság és a nyelv viszonyára vonatkozó diskurzust emelem ki. Ebben a korban ezt a diskurzust természetesen nem lehet a nyelvújítástól és ezen belül a filozófiai szakterminológia kialakulásától függetlenül vizsgálni; ezen kívül szükséges még a korabeli Hegel-recepciót is érinteni, a harmincas évek *hegeli pörénél* jóval szélesebben értelmezve azt. Hegel és a hegelianusok kritikusaik egyik fő témája ugyanis éppen az önjáróvá vált hegeli fogalmi rendszer és az azt kifejező terminológia, és mindennek viszonya a valósághoz. Tervezett előadásomban bemutatom, hogy ennek a bírálatnak az eredménye nem annyira a nyelv kritikája, mint inkább a (történelmi és társadalmi) valóság fogalmának az újragondolása, értelmezése. Míg a hegelianizmus kritikusaik fő támadási pontja a hegeli terminológia, a hegelianusok önképe szerint ez a terminológia a szellem fejlődésének egyedüli tudományos kifejeződése; ellentámadásuk fő célpontja pedig a józan észen alapuló, értelmezésük szerint tudomány előtti, vagy egyenesen tudományellenes filozófiai hagyomány. Az elemzés során a tárgyidőszak két nagy hatású hírlapi vitáját, az úgynevezett *tudomány, magyar tudós vitát* és az *Erdélyi–Szontagh-vitát* állítom a középpontba.

Tánczos Péter

Egy recenzió következményei – A nyelviség tematizálása Friedrich Schlegel és Adam Müller „neofita” munkáiban

Friedrich Schlegel és Adam Müller intellektuális kapcsolata a német romantika történetének egyik igazi rejtélye. A két emblemikus gondolkodó élettörténete és szakmai érdeklődése sok tekintetben hasonló: mindketten protestáns családból származnak, három év különbséggel katolizálnak, szinte egyszerre írják analóg témájú irodalomtörténeti, nyelvfilozófiai és politikaelméleti munkáikat. Személyesen is ismerték egymást, gyakran hivatkoztak a másik írásaira, az 1820-as években még együtt is dolgoztak Bécsben, s alig pár nap különbséggel haltak meg. A számottevő hasonlóság dacára mégis szembeötlő, hogy nem igazán közelednek egymáshoz: Schlegel hátrahagyott jegyzeteiben kifejezetten pikírt megjegyzéseket tesz Müllerre.

Előadásomban a két filozófus kapcsolatának legkorábbi időszakára koncentrálnék. Müller nem sokkal 1805-ös katolizálása után kiadja könyvformában is a *Vorlesungen über die deutsche Wissenschaft und Literatur* című előadássorozatot, amelyben többször hivatkozik Schlegelre, különösen annak Lessing-dolgozatára. Az idősebb pályatárs válaszképpen 1808-ban (katolizálása évében) megjelenteti a kötetről szóló recenzióját, amelynek hatására Müller meghívja a Kleisttel közösen szerkesztett *Phöbushoz* szerzőnek Schlegelt is. Schlegel ekkor fejezi be többéves nyelvészeti kutatómunkáját, s készül el az *Über deutsche Sprache und Literatur* (1807), illetve a korszakos jelentőségű *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (1808) című írásaival. Bár a kész művekben nem, a jegyzetekben utalgat Müllerre, ahogyan ekkoriban készülő szövegeiben Müller is támaszkodik Schlegelre. Előadásomban a két szerző katolizálása idején keletkezett, fenti írásait vetném össze az alapján, hogy mit állítanak a nyelv metafizikai eredetéről, művészi jellegzetességeiről és nemzeti rendeltetéséről.

Valastyán Tamás

Technika és poézis – Adalékok Arany János egyik verssorához

A poézis technika (*techné*) felőli meghatározottsága szinte egyidős a nyelv poétikus megformálhatóságának tapasztalatával. Ennek az összefüggésnek csak az egyik része az, hogy vannak (idővel változó, illetve az idővel dacoló) elvek, szabályok, amelyek szerint a „készítés” folyamata végbe mehet. Mindazonáltal a technikai vívmányok mint tematikus források is relevánsak lehetnek egy adott műalkotás formavilága tekintetében. A XIX. század ezt a tapasztalatot markánsan színre viszi, mutatja mindezt az ipari formatervezés, egyáltalán az iparművészet programatikus megjelenése. Előadásomban Arany egyik leghíresebb verse, az *Epilógus* sorát („Legfőlebb ha omnibuszon”) próbálom újraolvasni Walter Benjamin tranzitív esztétikai javaslatai és szempontjai alapján. Hogy ezek közül csak hármat említsek: a modern technika világa és a mitológia archaikus világa közötti kapcsolat; a képek historikus indexe; illetve a XIX. századot hangsúlyosan nem hanyatláskorszakként tekinteni.

